

¹Қалтаева Д.Б., *¹Тайбек Ж.К., ²Сабенова Б.Н.

¹магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан

¹экон.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан

²экон.ғ.к., Ә.Қуатбеков атындағы ХДУ. Шымкент, Қазақстан

2020-2021 ЖЫЛДАРЫНДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ТӘУЕКЕЛДЕР

Автор - корреспондент: dana_kaltaeva@mail.ru

Түйін: Мақалада Қазақстанның қазіргі жағдайдағы экономика және қаржы саласында қандай өзгерістер бар, елдің экономикалық жағдайы, инфляция деңгейі және елдегі реформалар және экономиканы қалпына келтіруде жаһандық тәуекелдер көрінісі туралы сипатталады. Қаржы секторына жалпы шолу жасалып, инфляция деңгейі, оның ішінде азық-түлік инфляциясындағы өзгерістер, теңгенің бағамы, тұтынушылық сұраныс, іскерлік белсенділік индексі, инвестициялық белсенділік, банктердің несиелік қызметтеріндегі жеке және заңды тұлғаларға берілген несиелер көлеміне шолу жасалған. Қаржы секторында зерттеулер нәтижесінде қаржы секторының дамуының негізгі тәуекелдері сараланған және тәуекелді бағалау критерийлері берілген. ҚР Ұлттық банк төлем жүйесін жетілдіруді толық қанды жоспарлап отырғандығы туралы айтылған. Төлем жүйесін жетілдіру қаржы жүйесінің тұрақтылығына ықпал етеді, қаржы ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді. Қаржы секторы экономиканың маңызды элементі болып табылады және оның жай-күйі болып жатқан өзгерістердің жылдамдығы мен сапасына байланысты.

Кілт сөздер: Қаржы секторы, инфляция, банктік өтімділік, тәуекел, киберқауіпсіздік, серпінді технология, төлем жүйесі

Кіріспе. Коронавирустық пандемия және онымен байланысты шектеулер бүкіл әлем экономикасына, соның ішінде еліміздің экономикасына орасан зор зиян келтірді: 2020 жылы ол 2,6%-ға қысқарды. Бірақ 2021 жылы оның біртіндеп қалпына келуі басталды, нәтижесінде ол 11 айда 3,8%-ға өсті. Дегенмен, Қазақстанда өткен жылдың күзінде шарықтау шегіне жеткен инфляцияның жоғары деңгейі байқалуда. 2022 жылдан бастап көптеген адамдар пандемияның әлсіреуін және карантиндік шектеулердің жойылуын күтті. Алайда Қазақстандағы қаңтар айындағы оқиғалар коронавирусты екінші орынға ығыстырды. "Жаңа қалыптылық" жағдайларына әрең үйреніп, ел реформалар мен экономиканы қалпына келтіруге мәжбүр жолға түсті. Өзгерту жоспарлары перспективалы, бірақ ескеру қажет жаһандық тәуекелдер бар.[1]

Теориялық талдау. 2021 жылда жылдық инфляция 7,3%-дан 7,9%-ға дейін өсті. Бұл ретте азық-түлік инфляциясы 9,8%-дан 9,3%-ға төмендеді, ал азық-түлікке жатпайтын инфляция 6,4%-дан 6,7%-ға дейін жеделдеді.

2021 жылы доллар/теңге бағамы бір АҚШ долларына 428,71 теңге (-0,1%) деңгейінде өзгеріссіз қалды. Теңгенің нығаюына мұнай бағасының салыстырмалы түрде жоғары болуы және АҚШ долларының сыртқы нарықтағы әлсіздігі ықпал етті.

2021 жылы тұтынушылық сұраныстың өсуі жеделдеді. 2021 жылы бөлшек сауданың нақты көлемі өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 7,5%-ға өсті.

Ұлттық банктің мәліметінше, іскерлік белсенділік индексі үшінші ай қатарынан 50 баллдан жоғары деңгейде. 2021 жылы бұл көрсеткіш 51,1 болды.

Инвестициялық белсенділіктің жақсарғаны байқалады. Осылайша, негізгі капиталға инвестицияның жыл сайынғы төмендеуі 2020 жылғы қаңтар-сәуірдегі 6,6%-дан 2021 жылғы қаңтар-мамырдағы 5,6%-ға дейін баяулады.

Экономиканың бірте-бірте қалпына келуі және банктердің жоғары өтімді активтердің айтарлықтай көлемін жинақтауы жағдайында банктердің несиелік қызметі жақсаруда. 2021 жылы жаңадан берілген несиелер көлемі 5,3%-ға өсіп, 1 793,3 млрд теңгені құрады. 2021 жылы жалпы несиелендіру 3,6%-ға өсіп, 15 640,6 млрд теңгені құрады. 2021 жылы заңды тұлғаларға берілген несиелердің жалпы көлемі 3,9%-ға өсіп, 7

431,1 млрд теңгені құрады, жеке тұлғаларға берілген несиелер көлемі 3,3%-ға өсіп, 8 209,5 млрд теңгені құрады.[1]

Тәжірибелік бөлім. KPMG жуырда Global ISEO Outlook 2021 қаржы секторы бойынша зерттеу нәтижесін шығарды, ол банк, сақтандыру секторларында және активтерді басқару компаниялары сегментінде 350-ден астам басшылардың сауалнамасына негізделген. Зерттеуде 2021 жылғы сектордың дамуының негізгі тәуекелдері сараланды. Топ реттеуші және салықтық тәуекелдерді, киберқауіпсіздік тәуекелдерін, беделге қатысты және операциялық тәуекелдерді басқарды.

2020-2021 жылдар аралығында жаһандық кесіндідегі көріністер бойынша тәуекелдердің түрлері төмендегі 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 - 2020-2021 жылдардағы тәуекелдердің көрінісі

Рейтинг	2021ж. жаһандық кесінді	2020 ж. жаһандық кесінді
1	реттеуші тәуекелдер	климаттың өзгеруі тәуекелдері
2	салықтық тәуекелдер	киберқауіпсіздік тәуекелдері
3	киберқауіпсіздік тәуекелдері	территориализм дегенге қайта келу
4	беделге қатысты тәуекелдер/бренд	дамып келе жатқан тәуекел /серпінді технологиялар
5	операциялық тәуекелдер	реттеуші тәуекелдер
6	дамып келе жатқан тәуекел /серпінді технологиялар	операциялық тәуекелдер
7	пайыздық тәуекел	беделге қатысты тәуекелдер/бренд
8	территориализм дегенге қайта келу	пайыздық тәуекел
9	климаттың өзгеруі тәуекелдері	жеткізілім тізбегінің тәуекелдері
10	жеткізілім тізбегінің тәуекелдері	дарындылық үшін бәсекелестік тәуекелі
11		салықтық тәуекелдер

Қазақстанда 2020-2021 жылдары қаржы секторында реттеушілік қадағалауды күшейту үрдісі байқалды. Тәуекелге бағдарланған қадағалау, реттеушінің уәжді пайымдауы, стресс-тестілеу, банк активтерінің сапасын талдау, тәуекелдерді SREP-бағалау, сондай-ақ реттеуші нормативтік-құқықтық актілерге өзгерістер енгізу сияқты бастамаларды енгізу, бір жағынан, қаржы институттарындағы ішкі процестердің күшеюіне қолайлы әсер етеді, бірақ екінші жағынан, жақын болашақта сектордың дамуы үшін қосымша тәуекелдер мен тосқауылдар жасайды[2].

2021 жылы қаржы секторындағы салықтық тәуекелдер әлемдік деңгейде қатерлер рейтингінде 11-ші орыннан 2-ші орынға "көтерілді". Бұл көптеген дамыған елдердің фискалдық органдары қаржы секторына ерекше назар аударатынын білдіреді. Әртүрлі елдердің салық жүйелерін жаһандық деңгейде интеграциялау, еларалық есептілік пен деректердің ашықтығы трансшекаралық, оның ішінде қаржы секторындағы корпорацияларға қысымды ұлғайтады. Сондай-ақ, Қазақстанда 2022 жылы қаржы секторы ұйымдарында бірнеше жыл тыныштықтан кейін бірқатар кешенді салықтық тексерулер жоспарлануда. Сонымен қатар, президенттің соңғы тапсырмасына сәйкес кедендік шекарада кешенді тексерулер жүргізілетін болады.

Киберқауіптер саласында, бақытымызға орай, Қазақстанда фаталдық кейстер байқалмайды, алайда пандемия, сөзсіз, теріс түзетулер енгізді. Қаржы секторына ауқымды кибершабуылдар қаупінен басқа, цифрлық құралдарды пайдаланушыларға шабуыл жасау қаупі артты, осы салада қаржы институттары Халықпен жұмыс істеу жөніндегі науқандарды тұрақты жүргізуі керек.

Беделге қатысты тәуекелдерге келетін болсақ, Қазақстанда "жою мәдениеті" Батыстағыдай белсенді дамып жатқан жоқ. Компания басшылығының ұқыпсыз шешімі

оның ұзақ мерзімді дамуына айтарлықтай әсер еткен кезде үлкен прецеденттер жоқ. Дегенмен, мұндай мәдениет біздің өңірге де Орта мерзімді перспективада әсер етеді және кең жолақты интернет пен цифрлық қаржы құралдарының таралуымен қатар дамитын болады деп ойлаймын[2].

«Серпінді технологиялар – бұл экономиканың барлық салаларында елеулі өзгерістерге әкелетін, көптеген компанияларға, үй шаруашылықтарына және жұмысшыларға әсер ететін және айтарлықтай шығындарды талап ететін құбылыс, өйткені ол активтерді ескіруге және жұмыс күшінің әлеуетін толық пайдаланбауға әкеледі. Басқаша айтқанда, бұл құбылыс массивті, кейде жылдам қарқынмен жүреді және әрқашан бақылауға болмайды»[5].

Тәуекелдерді санаттарға бөліп қана қоймай, сонымен қатар келесі критерийлер бойынша бағалау керек:

- пайда болу ықтималдығы;
- зардаптардың ауырлығы;
- бақылау әдістері.

Нәтижелер мен талқылау. Біздің еліміздегі қаржы секторы цифрландырудың ауқымды серпілісін бастан кешуде. Бүгінгі таңда техникалық құралдар-қаржы институттары үшін өзіндік бір must-have түрі: мысалы, мобильді қосымшасы жоқ бірде-бір банкті кездестірмейміз. Сақтандыру полисін үйден шықпай-ақ ресімдеуге болады, цифрлық ипотеканы ресімдеу бойынша сервистер іске қосылды-мұның бәрі, сөзсіз, инновацияларды әзірлеу мен енгізу бөлігінде ғана емес, техникалық қолдау саласында да салымдарды талап етеді.

2020 жылғы тәуекелдер көрінісінен климаттың өзгеруіне байланысты тәуекел алдыңғы орында тұр, одан кейін киберқауіпсіздік тәуекелі, территориализмге қайта келу тәуекелі, серпінді технология, реттеуіш тәуекелі, операциялық тәуекел, беделге қатысты тәуекел, пайызға байланысты тәуекел, жеткізу тізбегіндегі тәуекел, дарындылық үшін бәсекелестік тәуекел және соңғы орында салықтық тәуекелді көруге болады, ал 2021 жылы ең бірінші орында реттеуші тәуекелі, одан кейін рет-ретімен салықтық тәуекелдер, киберқауіпсіздік тәуекелдері, беделге қатысты тәуекелдер, операциялық тәуекелдер, серпінді технологияларға байланысты тәуекел, пайыздық, территориализм дегенге қайта келу, климаттың өзгеруі тәуекелдері және соңғы орында жеткізу тізбегінің тәуекелдерін көруге болады. 2020-2021 жылдардағы қаржы секторында осы жоғарыда сараланған тәуекелдер елдің экономикалық жағдайына өз септігін тигізбей қоймайды[2].

Болашақта тәуекелдерді басқарудың ішкі процестерін жақсарту үшін 2022 жылы банктерді кең ауқымды бақылау стресс-тестілеуі басталады. Стресс-тестілеу пилоттық режимде жалғасады.

Стресс-тестілеу - болашақ қаржылық жағдайларға институттар мен инвестициялық портфельдердің тұрақтылығын тексеру үшін қолданылатын компьютерлік модельдеу әдісі. Мұндай тестілеуді әдетте қаржы индустриясы инвестициялық тәуекелді және активтердің сәйкестігін анықтау және ішкі процестер мен бақылауларды бағалау үшін пайдаланады. Соңғы жылдары реттеушілер қаржы институттарынан олардың капиталы мен басқа да активтерінің сәйкестігіне көз жеткізу үшін стресс-тесттер жүргізуді талап етті. Стресс-тестілеу жасырын осалдықтарды ашуға арналған симуляцияларды қамтиды. Бизнес стратегиясы және корпоративтік басқару бойынша әдебиеттер осы жаттығуларға бірнеше тәсілдерді анықтайды. Ең танымал стиль сценарийлері, гипотезалар және тарихи сценарийлер[2].

Тарихи сценарийде бизнес немесе актив класы, портфель немесе жеке инвестиция алдыңғы дағдарысқа негізделген модельдеу арқылы жүзеге асырылады. Тарихи дағдарыстардың мысалдары 1987 жылғы қазандағы қор нарығының құлдырауын, 1997 жылғы Азия дағдарысын және 1999-2000 жылдардағы жарылған технологиялық көпіршіктерді келтіруге болады.

Гипотетикалық стресс-тесттер көбінесе нақты компанияның белгілі бір дағдарысты

қалай жеңе алатынына бағытталған. Мысалы, Калифорниядағы фирма гипотетикалық жер сілкінісі болған жағдайда стресс-тест жасай алады немесе мұнай компаниясы Таяу Шығыста соғыс болған жағдайда мұны жасай алады[2].

Биылғы жылы Ұлттық банк ұлттық төлем жүйесін толыққанды іске қосуды жоспарлап отыр. Төлем жүйесінің негізгі құрамдас бөліктері банкаралық төлем карточкалары жүйесі және жедел төлем жүйесі болады. Ол банктік комиссияларды жедел төлемдер кезінде 2,5% - дан 1% - ға дейін төмендетуге және тәуліктің кез келген уақытында қаржы операцияларын жүргізуге мүмкіндік береді. Ұлттық төлем жүйесі ішкі нарықты қорғауды қамтамасыз етеді, қаржы жүйесінің жұмыс істеуі үшін сыртқы қауіптер мен тәуекелдерді болдырмайды, мысалы, төлем карточкаларының банкаралық жүйесін іске қосу. Төлем карточкалары бойынша барлық елішілік транзакциялар ұлттық инфрақұрылымға аударылады деп күтілуде.

Төлем жүйесі - төлемдердің кедергісіз өтуін (жүзеге асырылуын) қамтамасыз ететін жүйе.

Сенімді және қауіпсіз төлем жүйелері бүкіл елде таралған. Ол қаржы жүйесінің тұрақтылығына ықпал етеді, қаржы ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді, сонымен қатар сатушылар мен сатып алушылар арасындағы есеп айырысуды уақтылы жүргізуге кепілдік береді. Төлем жүйесін жетілдіру, оның одан әрі дамуын дұрыс таңдау Қазақстан Ұлттық Банкінің маңызды басымдықтары болып табылады[3].

Қорытынды. Қазақстанның тәуелсіздік алуы, нарықтық қатынастарға өтуі мемлекеттің экономикасын, соның ішінде қаржы жүйесін де, құрылымдылық реформалауға қажеттілік тудырды. Жоғарғы сенімділік және өтімділікпен ерекшеленетін, ұстампаздық жана төлем жүйесін құру маңызды орын алды. ҚР төлем жүйесін реформалаудың негізгі мақсаты болып клиенттер мен банктер арасындағы төлемдердің жүргізілуін жылдамдату (90-шы жылдардың басында бір төлемнің жүзеге асу мерзімі 3-12 күнді құрайтын), сонымен қатар әр түрлі төлем құралдарының айналысқа неғұрлым кең енуі (төлем тапсырмаларының, чектердің, төлем талаптарының) табылады. Қазіргі жағдайда елдің әл-ауқатын арттыруда мемлекет тарапынан елдің қаржылық жағдайын жақсарту өзекті мәселе болып тұр. Заңды және жеке тұлғалардың банктік несиелерін жеңілдетуде бірқатар іс-шаралар жүзеге асуда[4].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі
2. Қазақстан Республикасының қаржы секторына шолу. 2021 жыл
3. <https://kapital.kz/finance> Какие вызовы ждут финансовый сектор Казахстана в 2022 году? Асель Урдабаева, партнер аудиторской практики KPMG в Центральной Азии. 2021
4. Мадыханова К.А. Төлем жүйесі: оқу құралы/К.А. Мадыханова. Алматы: Эверо, 2020. 192 бет ISBN 978-601-240-839-3
5. <https://www.kt.kz/> Единую национальную платежную систему планируется внедрить в Казахстане в 2022 году. 2021
6. <https://knd.ac.gov.ru/> Роль и практика применения прорывных технологий в контрольно надзорной деятельности. Срикант Мангалам. Консультант. 2021

Аннотация. В статье рассматривается о том, какие изменения происходят в экономике и финансах Казахстана в современных условиях, об экономическом положении страны, уровне инфляции и реформах в стране и отражении глобальных рисков в восстановлении экономики. Проведен общий обзор финансового сектора, в том числе изменения в продовольственной инфляции, обменный курс тенге, потребительский спрос, индекс деловой активности, инвестиционная активность, объем кредитов, выданных физическим и юридическим лицам в кредитных услугах банков. В результате исследований в финансовом секторе дифференцированы основные риски развития финансового сектора и даны критерии оценки риска. Отмечается, что Национальный банк РК планирует полноценно совершенствовать платежную систему. Совершенствование платежной системы способствует стабильности финансовой системы,

обеспечивает эффективное использование финансовых ресурсов. Финансовый сектор является важнейшим элементом экономики, и от скорости и качества происходящих изменений зависит его состояние.

Ключевые слова: Финансовый сектор, инфляция, банковская ликвидность, риск, кибербезопасность, прорывные технологии, платежная система

Abstract. The article discusses what changes are taking place in the economy and finances of Kazakhstan in modern conditions, the economic situation of the country, the level of inflation and reforms in the country and the reflection of global risks in the economic recovery. A general overview of the financial sector was conducted, including changes in food inflation, the exchange rate of tenge, consumer demand, business activity index, investment activity, the volume of loans issued to individuals and legal entities in bank credit services. As a result of research in the financial sector, the main risks of the development of the financial sector are differentiated and risk assessment criteria are given. It is noted that the National Bank of Kazakhstan plans to fully improve the payment system. The improvement of the payment system contributes to the stability of the financial system, ensures the effective use of financial resources. The financial sector is the most important element of the economy, and its condition depends on the speed and quality of the changes taking place.

Key words: Financial sector, inflation, bank liquidity, risk, cybersecurity, breakthrough technologies, payment system